

Banský náučný chodník Pezinok*

„Malé Karpaty sú oblasťou, ktorá má popri Spišsko-Gemerskom rudohorí, Kremnicko-štiavnickom rudohorí a popri Nízkych Tatrách najväčší význam z hľadiska výskytu nerastných surovín na Slovensku.“

B. Cambel: Hydrotermálne ložiská v Malých Karpatoch

PEZINSKÝ BANSKÝ NÁUČNÝ CHODNÍK

Slobodné kráľovské mesto Pezinok má slávne a bohaté dejiny. Pripomínajú nám ich niektoré budovy v samotnom meste, cenné listiny v archívoch, či útržkovité správy kronikárov. Avšak pamiatky a objekty pripomínajúce bohaté dejinné udalosti sa nenachádzajú len v meste. Aj široké okolie poskytne pozornému návštevníkovi či turistovi dostatok materiálu na širšie spoznanie dejín Pezinka. Práve na zlepšenie orientácie turistovi, ale aj náhodnému návštevníkovi nášho mesta má slúžiť tento chodník. Vydajte sa teda spolu s nami po stopách slávnej pezinskej minulosti a my sa Vám pokúsime ukázať ďalšie jej klenoty.

1. Zumberg

Tiež Sumberg. Zaniknutá osada, ktorá sa rozprestierala v oblasti severne od Pinelovej nemocnice. Podľa tradície bola predchodcom Pezinka. Prvýkrát sa spomína v roku 1287, no podľa najnovších historicko-archeologických výskumov sa predpokladá, že osada uvedená v kráľovskej listine ležala ešte vyššie v horách. Zumberg, ležiaci severne od Pinelovej nemocnice sa spomína v listinách z 14. – 15. storočia a zanikol niekedy po roku 1475. V roku 1509 sa už Zumberg medzi dedinami, patriacimi Pezinskému hradu nespomína. Z osady sa dlhší čas zachoval len kostol, ktorý dala začiatkom druhej polovice 17. storočia opraviť a obnoviť Eleonóra Harrachová, manželka Mikuláša Pálffyho. Kostol bol dokončený v roku 1661 a v roku 1699 bol obkolesený kamenným múrom. Pri kostole bol tiež cintorín, ktorý až do roku 1740 používali aj obyvatelia Cajly. Kostol bol zbúraný až po roku 1824 a dnes je jediným svedectvom existencie osady Zumberg socha Krista Pána, ktorý sa nachádza v tesnej blízkosti bývalého kostola.

2. Fabiánov mlyn a papiereň

Fabiánov mlyn bol len jedným z mlynov v Pezinku. Podľa zachovaných písomných materiálov môžeme predpokladať, že ich v chotári Pezinka bolo približne dvadsať. Len v chotári Cajly, do ktorej patrí aj oblasť dnešnej Pinelovej nemocnice, ich bolo podľa súpisu z roku 1598 až päť. Okrem klasickým mlynov na múku to boli napríklad tiež mlyny na drvenie rudy (tzv. stupy) pri pezinských baniach a taktiež práve Fabiánov mlyn, ktorý slúžil na výrobu papiera pre Pálffyovskú papiereň, ktorú založili

Pálffyovci v roku 1620 v tesnej blízkosti mlyna. Papiereň niekoľko desaťročí dodávala papier dokonca do univerzitnej kníhtlačiarne v Trnave. Charakteristickým znakom Pálffyovskej papierne bol pálfyovský erb s jeleňom, vyrastajúcim z kola, ktorý sa nachádzal takmer na všetkých druhoch papiera, pochádzajúcich z tejto papierne či už vo forme vodoznaku alebo firemnej značky.

3. Zlaté baníctvo

Prvopočiatky pezinského baníctva siahajú do začiatku 14. storočia. Prvá písomná zmienka o existencii zlatých baní v chotári dnešného Pezinka pochádza z roku 1339 a je ňou kráľovská listina Karola Róberta z Anjou, ktorý povoľuje grófom zo Sv. Jura a Pezinka ťažiť zlato a iné drahé kovy na ich majetkoch za rovnakých podmienok, ako dovtedy ťažil kráľovský majster Móric. Prvá etapa ťažby zlata v pezinských horách končí zároveň s vymretím rodu grófov zo Sv. Jura a Pezinka (posledný člen rodu Krištof II. zomrel 1543). Pezinské zlaté baníctvo zažilo nový rozkvet v rokoch 1774 – 1861 keď tu vznikli viaceré banské ťažiarstva, ktoré sa však už okrem ťažby zlata orientovali aj na ťažbu pyritov a antimónu (od 1790). V roku 1827 zaznamenáva ťažiarstvo Marianna, Jozef a Terézia štôlne najvyššiu ťažbu zlata. Za 18 mesiacov sa tu vyťažilo 20,75 kg zlata, ktoré bolo svojou kvalitou prirovnávané ku zlatu arabskému. V roku 1850 ťažiarstvo vyprodukovalo 731 gramov zlata a 119 gramov striebra v celkovej hodnote 950,59 florénov, o rok neskôr už len 383 gramov zlata a 70 gramov striebra v celkovej hodnote 507,32 florénov. V období rokov 1855 - 1857 sa ťažba zlata čiastočne zvýšila na 400-500 gramov zlata, v roku 1858 dokonca až 750 gramov zlata. V roku 1860 to bolo už len 300 gramov surového zlata. Dňa 1. 12. 1860 bolo rozhodnutím banskobystričského župného súdu vymazané ťažiarstvo MTJ z knihy ťažiarov a miesto neho bolo zapísané „Ťažiarstvo

štôlne Marianna, Terézia a Jozef pezinských zlatých baní“, ktoré bolo ustanovené už v roku 1858. Avšak aj toto ťažiarstvo bolo rozhodnutím župného súdu v roku 1862 zrušené.

4. Pinelova nemocnica

Pinelova nemocnica vznikla z priestorov a budov pôvodných železitých kúpeľov. Tie zanikli koncom prvej svetovej vojny a v roku 1924 prevzal ich akcie pán Lukáč, ktorý následne uzatvoril zmluvu s vtedajším ministerstvom zdravotníctva v Prahe na „hotelizáciu“ dlhodobo psychicky chorých pacientov. Do tzv. Afilovaného ústavu začala odosielať svojich pacientov vtedajšia Klinika pre nervové a duševné choroby Štátnej nemocnice v Bratislave. Išlo o vôbec prvé zariadenie svojho druhu na Slovensku. Spočiatku boli pacienti len muži, ktorý mali k dispozícii spočiatku 130 a neskôr 150 postelí. Poplatok za jedného pacienta sa pohyboval v rozmedzí 21 – 23 korún na deň. V roku 1938 získala akcie ústavu firma Frič z Bratislavy, ktorá ústav podstatne rozšírila. Okrem iného dala do prevádzky aj ženské oddelenie. Po rozsiahlej rekonštrukcii dosiahol počet postelí číslo 250. V roku 1941 vzniklo aj detské oddelenie so 17 posteľami. V nasledujúcich obdobiach bol ústav viackrát komplexne zrekonštruovaný, rozšírený a zmodernizovaný. V roku 1981 tu vzniklo oddelenie pre systematickú dlhodobú odvykaciu protialkoholickú a protitoxikomanickú liečbu, ktoré malo k dispozícii 70 postelí. Podľa posledných údajov (rok 1993) bolo v psychiatrických liečebňach na Slovensku k dispozícii 3 215 lôžok, z toho v samotnom Pezinku 615.

5. Kúpele

Prvá písomná zmienka o slávnych pezinských železitých kúpeľoch je už z roku 1590, keď mestečko Pezinok „nechalo opraviť drevené búdky, patriace ku kúpeľom“. V roku 1777 nechalo mesto postaviť na mieste starých drevených budov moderný kúpeľný dom. Na prízemí kúpeľného domu boli kabíny s vaňami s prívodom ohriatej i studenej železitej vody. V budove sa tiež nachádzala priestranná spoločenská miestnosť a na poschodí boli hosťovské izby. Približne z toho istého obdobia pochádza aj prvá odborná správa o pezinskej liečivej vode. Vypracoval ju mestský lekár v Bratislave Ján Juraj Torkoš. Podľa neho pezinská kúpeľná voda „otvára póry, odstraňuje ostrosť a kyslosť, je močopudná, lieči vodnatieľku, obličkový piesok, kĺbové bolesti, ochrnutia, hypochondrické stavy, zdĺhavé horúčky, vyrážky a rany“. Ročný príjem z kúpeľov bol pre mesto približne 700 – 800 zlatých. Za sezónu, ktorá v kúpeľoch trvalo od 21. 5. do 30. 8. sa tu vystriedalo približne 300 hostí. Podľa odborných lekárskeho názorov zo začiatku 20. storočia boli v Pezinku jedny z najobľúbenejších kúpeľov v Hornom Uhorsku. V tomto období sa kúpele používali predovšetkým na liečbu chudokrvnosti a ženských chorôb. Kúpele fungovali ešte aj počas prvej svetovej vojny, no skoro po jej ukončení zanikli (1923). Budovy sa stali súčasťou dnešnej Pinelovej nemocnice a koncom deväťdesiatych rokov 20. storočia boli zbúrané.

6. Starý zámok

Podľa tradície stál na vrchu Starý Zámok pôvodný pezinský stredoveký hrad, doložený písomnými správami v 13. storočí. V roku 1272 do dobylo české vojsko kráľa Přemysla II. Otakara a v roku 1295 rakúske vojsko. Už v roku 1287 sa spomína pod hradom osada Sumberg (Zumberg). Na základe najnovších historicko-archeologických výskumov sa zistilo, že na vrchu stála s najväčšou pravdepodobnosťou len predsunutá veža hradu, chrániaca prístup k hradu, ktorý stál nad Cajlanskou dolinou, vyššie v horách. Veža bola s najväčšou pravdepodobnosťou drevená a bola chránená valovou predpršňou a priekopou, ktoré sa čiastočne zachovali dodnes.

7. Fauna

Okrem bežnej jelenej a srnčej zveri boli v lesoch pezinského chotára hojne zastúpená líška obyčajná, jazvec obyčajný, mačka divá, sviňa divá (diviak), bobor vodný európsky, vlk obyčajný, medveď hnedý, tchor, kuna a rôzne druhy hlodavcov. Neskôr bol v pezinských horách tiež usadený daniel, ktorý k nám bol privezený až z ďalekej Ázie. Dlhý čas sa predpokladalo, že posledný vlk bol v malokarpatských horách ulovený v roku 1865 asi 20 km pri Sološnici. Novšie pozorovania však zistili, že sa vlk opäť začal v malokarpatských horách ukazovať. Záznamy z rokov 1467 – 1498 zasa dokazujú, že v uvedenom období sa v okolí Bratislavy často vyskytoval medveď hnedý, ktorý sa dnes už v Malých Karpatoch nenachádza. Rovnako bohatá bola aj vtáčia fauna.

8. Geologická stavba

Malé Karpaty sú oblasťou, ktorá má popri Spišsko-gemerskom rudohorí, Kremnicko-štiavnickom rudohorí a popri Nízkych Tatrách najväčší význam z hľadiska výskytu nerastných surovín na Slovensku. Viac fáz geologickej výstavby Malých Karpát spôsobilo vznik a vzájomné prekrývanie viacerých druhov hornín, ale aj nerastných surovín. Z ekonomického hľadiska má najväčší význam predovšetkým výskyt zlata, ktorého objavenie spôsobilo v 14. – 16. storočí a 18. – 19. storočí „zlatú horúčku“, ktorá okrem Pezinka ovplyvnila aj okolité mestá a obce. Veľký ekonomický význam majú aj ložiská antimónu a pyritu, ktoré boli intenzívne využívané v 18. – 20. storočí. Prvá v súvislosti s uvedenými rudnými výskytmi sa Pezinok stal aj významnou mineralogickou lokalitou. Svetoznáme sú minerály pezinského kermezitu, ktorý patrí do svetovej extratriedy. Okrem kermezitu však z Pezinka pochádzajú aj kvalitné ukážky valentinitu, chapmanitu, skoroditu, gudmunditu, tetraderitu a iných minerálov.

9. Antimónové a pyritové bane

Ťažba antimónu a pyritov v oblasti dnešného Pezinka začína v roku 1790. V období 1. 11. 1809 – 1. 10. 1810 tu napríklad antimónové ťažiarstvo Jozef Zajler a Francisci Zajler vyťažilo 11,1 tony antimónu v celkovej hodnote 6 539 zlatých a 35 grošov. V roku 1807 jeden z najvýznamnejších podielnikov ťažiarstva MTJ barón Penkler založil samostatné ťažiarstvo „Cajlanská Jozef a František Xaver štôlna“, ktoré sa zameriavalo predovšetkým na antimónové ložisko na Kolárskom vrchu. Rovnako ako nastáva úpadok ťažby zlata na Starom meste, nastáva aj úpadok ťažby antimónu na Kolárskom vrchu. V roku 1850 sa tu vyťažilo len 50 funtov antimónovej rudy. V roku 1906 bola v pezinských baniach vybudovaná prvá floatačná úpravovňa rudy v Uhorsku. Ešte v ten istý rok je však ťažba antimónu na ložisku Cajla zastavená. Pezinské antimónové ložisko obnovilo ťažbu v roku 1940. Baníci mesačne vyťažili 600 – 700 ton antimónovej rudy. V roku 1946 bolo vyťažených 5 400 ton antimónovej rudy. V rokoch 1947 – 1950 bola prevádzka baní dočasne zastavená pre nerentabilnosť. Začiatkom 50. rokov sa podarilo zvýšiť ťažbu na 15 000 ton antimónovej rudy ročne. V rokoch 1960 – 1961 bola rekonštruovaná drviareň, v rokoch 1966 – 1967 trafostanica a floatačná úpravovňa rudy. Rekonštrukčné práce umožnili zvýšiť ťažbu až na 30.000 ton antimónovej rudy v roku 1967. 106 zamestnancov vyťažilo v 1980 40 000 ton antimónovej rudy, z ktorej hutníci vyrobili 310 ton čistého kovu. Zároveň, ako druhotný produkt, sa v antimónových baniach vyťažilo až 7 kg zlata. Antimónové bane v Pezinku boli zatvorené až v roku 1994. Najvýznamnejšie ložiská pyritov v oblasti dnešného Pezinka-Cajly boli: ložisko Ferdinand-Karol (v blízkosti dnešnej Pinelovej nemocnice) za horárňou Sirková, asi 1/4 hodiny pešo od pezinských kúpeľov a oblasť Hrubej doliny, predovšetkým revír Ryhovej štôlny a revír ložiska Augustín. Ložisko Ferdinand-Karol bolo najviac ťaženým ložiskom

pyritov v pezinskej oblasti. Pyritová žila v uvedených štôľňach mala premenlivú hrúbku od 3 stôp (90 cm) až do niekoľkých siah (siah = 1,89 metra). Ťažba tu, rovnako ako vo väčšine uvedených rudných nálezísk v oblasti Pezinka a Cajly skončila okolo roku 1896. Práve v súvislosti s ťažbou pyritov vzniká v roku 1848 v Pezinku na Cajle prvá továreň podnikateľa Leopolda Klímu na výrobu kyseliny sírovej v Uhorsku. Klíma sa pokúšal udržať továreň pri živote zavedením floatačnej úpravovne pyritovej rudy. Floatáciou dosiahol koncentrát, ktorý obsahoval 41,12 % síry, 40,76 % železa, 0,8 % zinku a 0,4 % medi. Takto obohatená ruda však mala výrazný práškový charakter a vysoký obsah vlhkosti a tak sa predávala oveľa lacnejšie ako napr. pyrit zo Smolníka. V roku 1895 továreň napríklad spracovala 24 612 centov (1 378,272 ton) pyritu, z ktorého získala 15 151 centov (848,456 ton) kyseliny sírovej v hodnote 49 698 zlatých a 10 grajciarov. Továreň napokon prestala v roku 1896 pracovať a väčšina drobných ťažiarov končí so svojou činnosťou ešte v tom istom roku. Dá sa povedať, že aj napriek drobným pokusom, ktoré prebiehali až do prvej svetovej vojny, po roku 1896 prakticky zanikla ťažba pyritov v Malých Karpatoch.

10. Flóra

Lesy, ležiace v chotári Pezinka patria medzi tzv. stredoeurópske zmiešané lesy mierneho klimatického pásma. Prechodnú časť medzi nížinnou časťou a pravými horskými lesmi zaberalo pásmo dubovo-hrabového lesa, ktorý vystupoval až do nadmorskej výšky 400 – 500 metrov nad morom. Hlavnými drevinami boli: dub zimný, dub letný, hrab obyčajný, lipa malolistá, lipa veľkolistá, javor poľný, javor horský, javor mliečny, brest horský, jaseň štíhly, hruška obyčajná planá a čerešňa vtáčia. Z krovín to boli predovšetkým: zemolez obyčajný, lykovec jedovatý, lieska obyčajná, svíb krvavý, drieň, rôzne druhy ruží, bršlen a vtáčí zob obyčajný. Z bylín boli najčastejšie zastúpené: reznáčka laločnatá, ostrica chlpatá, hviezdica veľkokvetá, čermeľ hájny, zimozeleň menší, iskerník zlatožltý, lipkavec lesný a kostrava rôznoľistá. Ľudskou činnosťou bola časť pôvodných lesov premenená na vinice a druhá časť bola zalesnená bučínami. Dodnes sa pôvodný les zachoval už len ojedinele. Horské lesy boli a dodnes sú tvorené rozmanitými typmi bučín, ktoré v Malých Karpatoch zostupujú často pod 450 – 500 metrov nad morom. Prevládajúcou drevinou je v nich buk, okrem neho je častou drevinou pezinských horských lesov javor horský a v nižších polohách hrab obyčajný. Vzácné sa vyskytuje tiež jedľa biela trochu častejšie smrek. Z krovín sa v bukovom lese len ojedinele darilo lykovcu voňavému a zemolezu obyčajnému. Bylinné poschodie je najčastejšie tvorené netýkavkou malokvetou, ktorá súvislo zarastá veľké plochy na okrajoch lesov. Vplyvom ľudskej činnosti sa na pomedzí lesa a viníc rozšíril agát biely, pýr plazivý, láskavec zelenoklasý a mnohé ďalšie.

11. Kalvária

Kultúrna pamiatka. Prvá písomná zmienka o dnešnej kalvárii pochádza z roku 1754, keď dal mestský senátor Štefan Žolnay (Zsolnay) postaviť na nevysokom kopci nad mestom tri drevené kríže, ako symbol kalvárie. Ešte v tom istom roku odkázala Anna Mária Kancová, vdova po pezinskom mešťanovi Jurajovi Ovarym 50 zlatých na výstavbu kalvárskej kaplnky. Neveľká jednoloďová architektúra mala valcovitý výstupok ako kazateľnicu otvorenú do voľného priestranstva. Ku kaplnke bola úzkym krčkom pripojená drobná rotunda, ktorá mala asi funkciu Božieho hrobu. Z kaplnky sa dodnes zachovala len rotunda. Je možné, že na mieste kalvárskej kaplnky stála staršia sakrálna stavba. Jej funkciu a význam by mohol objasniť až archeologický výskum. V roku 1773 sa tiež spomína ako pustovník na Kalvárii František Mrkvay, ktorí už šesť rokov predtým učil na pezinskom jezuitskom gymnáziu.

12. Kamenice

Dlhé, tiahle kamenné rady v okrajových lesných oblastiach sú charakteristickým znakom nášho vinohradníckeho kraja. Sú pozostatkom dlhoročnej činnosti vinohradníkov, ktorí na valy, slúžiace zároveň aj ako hranica (medza) medzi jednotlivými vinohradmi, nosili kamene, povynášané z vinohradov. Kamenice mali tiež zároveň čiastočne zabraňovať erózii svahov, na ktorých boli vinohrady vysádzané. Vinohradníctvo má v malokarpatskom regióne a teda aj v Pezinku niekoľko storočnú tradíciu a práve na ňom bola vybudovaná sláva, bohatstvo a prestíž slobodného kráľovského mesta Pezínok v 17. – 18. storočí. Rozsah kameníc, ktorý dnes niekoľko násobne presahuje rozlohu dnešných vinohradov je taktiež svedkom tejto dávnej slávy.

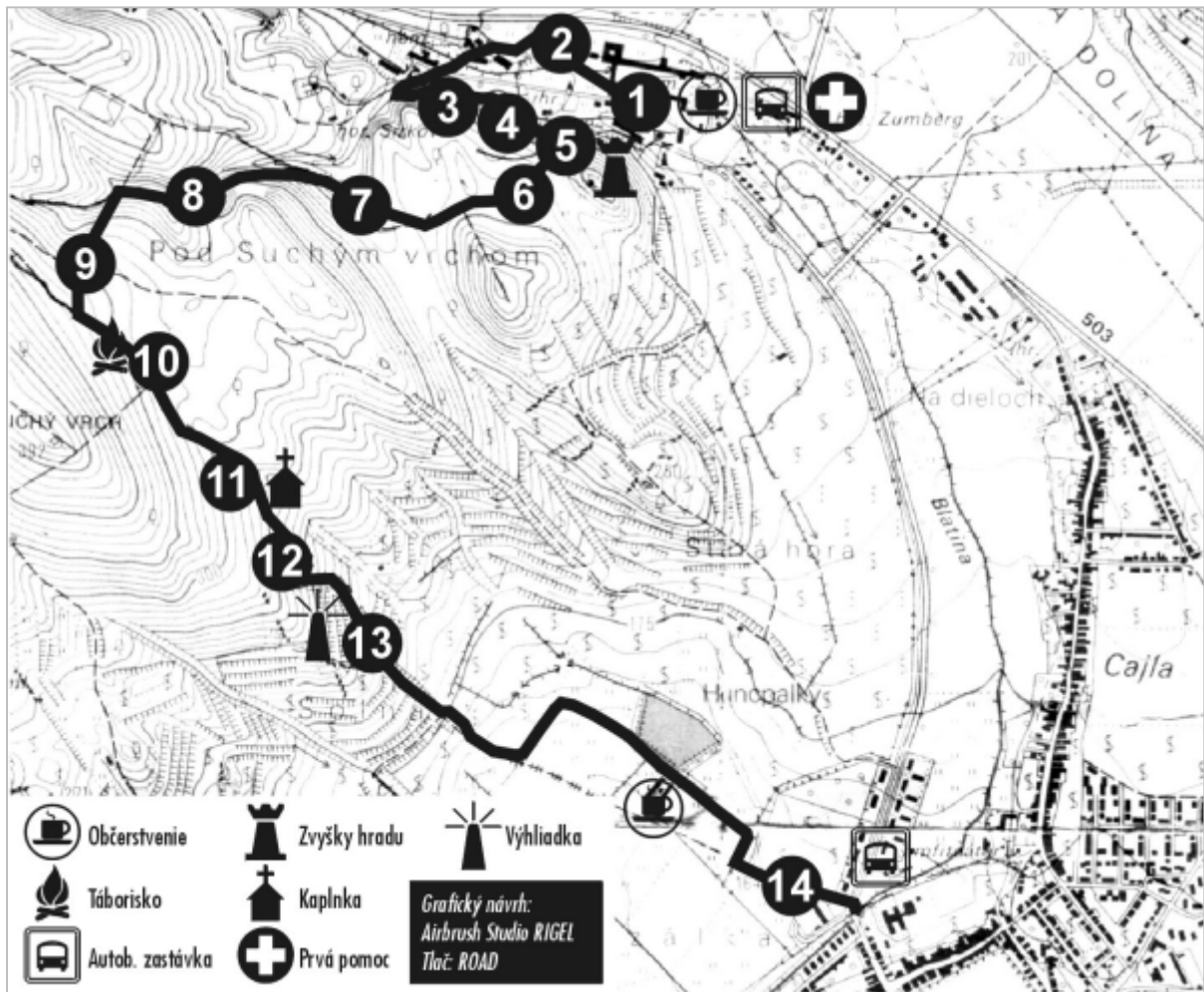
13. Pezinok

14. Rozálka

Kaplnka bola postavená v roku 1730. Testamentárne záznamy na jej zariadenie pochádzajú z rokov 1740 a 1748. Kaplnka bola zasvätená morovým patrónom a bola postavená pravdepodobne ako pamätník veľkej morovej epidémie, ktorá postihla Pezínok v rokoch 1711 – 1713. Na malom drevenom oltári bol obraz sv. Rocha, sv. Šebastiána a sv. Rozálie. Pri oltári boli sochy sv. Jozefa a sv. Joachima. Kaplnka bola konsekrovaná v roku 1778.

Orientačná mapa náučného chodníka

Zdroj: <https://www.pezinok.sk/?yggid=245> (mierne upravené), 9. 9. 2021

*Upozornenie: Trasou ani obsahom sa nezhoduje so súčasným rovnomenným náučným chodníkom.